

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15:342.3(477+100)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-6-1>

ФОРМИ ПРАВЛІННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ТА ЇХ ІСТОРИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна,
докторка юридичних наук, професорка,
заступниця директора з наукової роботи
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
saifulina1001@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3125-4655

Розвиток держави – складний і багатогранний процес, що охоплює всі аспекти суспільного життя й відбувається через еволюцію форм правління. Форми правління визначають структуру та механізми реалізації влади, а також взаємодію між державою і суспільством. Еволюція цих форм відображає історичні, соціально-економічні та культурні умови кожної держави.

***Метою** цієї статті є теоретико-методологічний аналіз форм правління, їхніх моделей і історичної реалізації в Україні та світі. Особливу увагу приділено зв'язку між зміною форм правління, розвитком правової системи та суспільно-політичними процесами. **Методи дослідження.** Використано загально-наукові підходи: історико-правовий для простеження змін у формах правління, порівняльний для аналізу спільних рис і відмінностей в Україні та світі, а також системний для оцінки впливу форм правління на функціонування держави. **Результати.** Досліджено основи монархічних і республіканських форм правління. Монархії базуються на централізації влади, республіки – на виборності органів влади. Проаналізовано їхні ознаки, переваги та недоліки, а також історичну реалізацію в Україні та інших країнах. Історичний досвід України також демонструє взаємозв'язок між формою правління і стійкістю політичної системи. Зміни в організації влади часто супроводжувалися значними викликами, як-от збройні конфлікти, суспільні протиріччя та кризи. Однак вони водночас стимулювали пошук ефективніших підходів до управління і сприяли адаптації державних інститутів до нових умов. **Висновки.** Форми правління мають значний вплив на політичну стабільність, ефективність управління та правову культуру. Історичний досвід України свідчить про перехід від монархічних моделей до республіканської форми, заснованої на поділі влади. Порівняння з глобальними моделями дає змогу зрозуміти особливості української системи й вибрати напрями для вдосконалення державного устрою. Форми правління визначають не лише ефективність державного апарату, але й траєкторію суспільно-політичного розвитку.*

***Ключові слова:** форми правління, монархія, республіка, поділ влади, уряд, державний устрій.*

FORMS OF GOVERNMENT: THEORETICAL MODELS AND THEIR HISTORICAL IMPLEMENTATION IN UKRAINE AND WORLDWIDE

Tsurkan-Saifulina Yulia Vasylivna,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Deputy director for scientific work
Chernivtsi Law Institute of the National University "Odesa Law Academy"
saifulina1001@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3125-4655

The development of the state is a complex and multifaceted process that encompasses all aspects of social life and occurs through the evolution of forms of government. Forms of government define the structure and mechanisms for the exercise of power and the interaction between the state and society. The evolution of these forms reflects the historical, socio-economic, and cultural conditions of each state.

***The aim** of this article is to conduct a theoretical and methodological analysis of forms of government, their models, and their historical implementation in Ukraine and worldwide. Particular attention is given to the relationship between changes in forms of government, the development of the legal system, and socio-political*

processes. **Research Methods.** General scientific approaches were employed: the historical-legal method to trace changes in forms of government, the comparative method to analyze common features and differences in Ukraine and other states, and the systematic method to assess the impact of forms of government on state functioning. **Results.** The study examined the foundations of monarchical and republican forms of government. Monarchies are characterized by the centralization of power, while republics are based on the election of governing bodies. Their features, advantages, and disadvantages, as well as their historical implementation in Ukraine and other countries, were analyzed. The historical experience of Ukraine also demonstrates the interconnection between the form of government and the stability of the political system. Changes in the organization of power were often accompanied by significant challenges, such as armed conflicts, social contradictions, and crises. However, these changes simultaneously stimulated the search for more effective approaches to governance and facilitated the adaptation of state institutions to new conditions. **Conclusions.** Forms of government significantly influence political stability, administrative efficiency, and legal culture. The historical experience of Ukraine illustrates a transition from monarchical models to a republican form of government based on the principle of separation of powers. Comparative analysis with global models provides insight into the peculiarities of Ukraine's political system and helps identify directions for improving state governance. Forms of government determine not only the effectiveness of the state apparatus but also the trajectory of socio-political

Key words: forms of government, monarchy, republic, separation of powers, government, state structure.

Вступ. Розвиток державності є надзвичайно складним і багатограним процесом, який охоплює всі аспекти суспільного життя, включно з політичною, економічною, соціальною та культурною складовими. Цей процес відображає не лише здатність держави забезпечувати власну внутрішню стабільність, але і її адаптацію до зовнішніх викликів, як-от геополітична конкуренція, глобалізація чи технологічний прогрес. Форми правління, як невіддільний елемент державної організації, відіграють ключову роль у визначенні способів функціонування влади, її легітимності та взаємодії між владними структурами і суспільством.

Еволюція форм правління нерозривно пов'язана з історичними, культурними та соціальними умовами, у яких розвивається держава. Вона відображає боротьбу за баланс між централізацією і децентралізацією влади, прагнення до ефективності управління й забезпечення демократичних принципів. Формування нових моделей управління часто зумовлюється як внутрішніми змінами, як-от суспільно-політичні трансформації, так і зовнішніми впливами, включно з війнами, економічними кризами чи впливом глобальних ідей.

Для України питання еволюції форм правління є особливо актуальним, враховуючи її історичний досвід, позначений довготривалими періодами зовнішнього домінування та боротьби за незалежність. Кожна трансформація політичної системи супроводжувалася важливими суспільними зрушеннями, які впливали не лише на структуру державної влади, але й на самовизначення українського суспільства. Таким чином, аналіз форм правління дає змогу краще зрозуміти ключові закономірності становлення державності та визначити потенційні шляхи вдосконалення державного устрою в сучасних умовах.

1. Теоретичні моделі форм правління

Форма правління є універсальним показником розвитку держави. Вона вказує на структуру й повноваження вищих органів державної влади, характеризує ступінь та способи участі громадян у їхньому формуванні; розкриває специфіку відносин між владою і населенням та ступінь впливу останнього на прийняття державно-політичних

і державно-управлінських рішень; засвідчує форми легітимації державної влади та наявні проблеми в цьому процесі. Форма правління перебуває в тісному зв'язку з партійною і виборчою системами, а також із формою територіального устрою держави. Досвід розвинутих демократичних країн показує, що глибоке теоретичне осмислення характеру форми правління є запорукою ефективного функціонування на практиці всіх складових політичної і правової систем (Мироненко, 2014: 3).

Форми правління в політико-правовій теорії зазвичай класифікують залежно від організації та розподілу влади між різними державними інститутами. Класичним поділом є розмежування між монархічною і республіканською формами.

Монархія, одна з найдавніших форм правління, характеризується спадковим принципом передачі влади та зазвичай концентрацією значних повноважень у руках монарха. Вона може мати кілька варіантів: абсолютна, конституційна або дуалістична. Абсолютна монархія є прикладом повної централізації влади, де монарх контролює всі аспекти управління. У сучасному світі такі монархії є рідкістю, проте вони продовжують існувати в деяких країнах, зокрема в Саудівській Аравії та Омані. Конституційна монархія, що розвинулася під впливом демократичних революцій, як-от Англійська революція XVII століття, стала компромісною формою правління, яка обмежує повноваження монарха законодавчими органами.

Глава держави в умовах монархії може мати різні назви: король, цар, шах, великий герцог або князь. Проте в державознавстві ці титули практично не вживають (якщо не характеризують ту чи іншу країну) і об'єднують їх однією категорією – монарх (Сухонос, 2010: 10).

Республіка, натомість, базується на виборності органів влади та принципі поділу влади. Класичними моделями республіканської форми правління є президентська, парламентська та змішана (напівпрезидентська) республіки. Президентська республіка, прикладом якої є США, передбачає жорстке розмежування між виконавчою та законодавчою гілками влади, що мінімізує ризик кон-

центрації влади. Парламентська республіка, поширена в країнах Західної Європи, а саме в Німеччині та Італії, характеризується домінуванням парламенту, який формує уряд. Змішана республіка, як-от Франція, об'єднує риси обох систем, забезпечуючи баланс між президентом і парламентом.

Проте питання про ознаки, що дають змогу класифікувати полярні різновиди в рамках республіканської форми правління, залишається дискусійним, і зі згаданою вище тричленною класифікацією у межах республіканської форми правління згодні далеко ще не всі автори (Олійник, 2022: 174).

Окрім класичних моделей, сучасна наука виділяє також гібридні та транзитивні форми правління, які виникають унаслідок політичних трансформацій чи нестабільності. Такі форми часто поєднують елементи різних моделей, пристосовуючись до унікальних умов конкретної країни. Наприклад, у країнах з перехідною демократією, як-от Україна, можна спостерігати нестабільний баланс між різними гілками влади, що є наслідком як історичних традицій, так і сучасних викликів.

2. Еволюція форм правління в Україні та світі

Історія форм правління в Україні відображає складний і багатогранний процес становлення державності, що охоплює періоди як централізації, так і децентралізації влади.

На думку Панфьорової М., історичний розвиток України нерозривно пов'язаний з боротьбою за власну державність і відчуження на собі вплив країн, до складу яких в різні періоди входили українські землі. До XVIII ст. розвиток форми правління відповідав європейським тенденціям: еволюціонувала монархічна форма правління в її обмеженому різновиді, виникав інститут парламентаризму. До періодів, коли йшов активний пошук власних державних традицій, дослідники відносять другу половину XVII та першу чверть XX ст. Національною особливістю можна вважати розвиток республіканської форми правління, заснованої на принципі поділу влади. Через несприятливі умови, за яких Україна здобувала державний досвід, перебування у складі імперій, радянській період закономірним було посилення влади голови держави, яке сприймалося політично-активною частиною суспільства як тимчасове і обумовлене кризовими явищами (Панфьорова, 2023: 29–30).

Формування відносно єдиної Давньоруської держави було досить складним і тривалим процесом, починаючи від військово-демократичної організації племен до ранньофеодальної держави (Басараб, 2021: 98).

У добу Київської Русі форма правління мала риси монархії з елементами федеративної структури. Князі виконували функції одночасно воєнних, адміністративних і судових лідерів, але значна автономія окремих територій обмежувала централізацію влади. Водночас взаємодія з іншими державами сприяла інтеграції європейських моделей управління, включно з елементами феодалізму.

Українське козацтво було провідною суспільною силою в боротьбі за національне визволення України. Діяльність козаків тор-

калася всіх сфер життя українського народу: вони боронили українські землі, освоювали південні степи, підтримували українську культуру і православну церкву, а також брали участь в антифеодальних виступах. Зокрема, із середини XVI ст. козацьке військо безпосередньо почало впливати на перебіг політичних подій в Україні та Європі (Дорош, 2020: 145).

У період Гетьманщини, що розпочався після Національно-визвольної війни XVII століття, відбулося формування унікальної моделі правління, яка поєднувала риси монархії та республіки. Виборність гетьмана, козацькі ради й автономія від московської держави створили умови для розвитку самоврядних інститутів. Однак унаслідок зростання зовнішнього тиску і внутрішніх конфліктів ці моделі були поступово зруйновані.

На початку XX століття в умовах Української Народної Республіки було зроблено першу спробу встановлення республіканської форми правління.

Республіка зазвичай розглядається як протилежність монархії. Однак ця протилежність полягає не в позитивності чи демократизмі першої та недемократичності другої, а в статусі глави держави. Зокрема, у республіці глава держави завжди обирається на певний термін і несе юридичну відповідальність перед своїми виборцями. При цьому ця виборність та відповідальність можуть бути суто формальними. Республіканська форма правління здебільшого опирається на існування інституту одноосібного глави держави – президента (Сухонос, 2013: 11).

Проте через політичну нестабільність, війну та втручання інших держав цей період був короткотривалим. Лише з проголошенням незалежності України в 1991 році республіканська модель отримала можливість для повноцінного розвитку. Українська політична система пройшла кілька етапів трансформації, зокрема зміну Конституції у 1996 році, що закріпила парламентсько-президентську форму правління, та конституційні реформи 2004, 2010 і 2019 років.

Світовий досвід також демонструє значне різноманіття у формах правління. Класичні монархії, як-от Велика Британія чи Японія, трансформувалися в сучасні конституційні монархії, де монарх виконує переважно символічні функції. Тоді як абсолютні монархії поступово відходять у минуле, сучасні республіки демонструють гнучкість і адаптивність у різних політичних системах. Наприклад, США зберігають стабільність президентської республіки, тоді як Франція постійно вдосконалює модель напівпрезидентської системи.

Висновки. Форми правління є не лише механізмом організації влади, але й інструментом, що визначає політичну стабільність, рівень демократичності й ефективність державного управління. Аналіз теоретичних і практичних аспектів свідчить, що кожна форма має свої переваги і недоліки, а їхнє впровадження залежить від історичних, соціальних і політичних умов. Український досвід трансформації форм правління демонструє важливість адаптації до внутрішніх і зовнішніх

викликів, зокрема, у контексті глобалізаційних процесів. Світові моделі дають змогу не лише аналізувати помилки та досягнення інших країн, але й використовувати найкращі практики для вдосконалення національної політичної системи. У сучасних умовах розвиток форм правління повинен базуватися на принципах поділу влади, забезпечення прав людини та підвищення ефективності державного управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. ВЦ «Академія», 2014. 220 с.
2. Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти : монографія. Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2010. 368 с.
3. Олійник В. С. Деякі проблеми класифікації видів республіканської форми правління. *Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 4 листопада 2022 р.) Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2022. С. 174–178.*
4. Панфорова М. А. Організація державної влади в Україні: історико-правовий аналіз. *Актуальні проблеми політики, 2023, С. 27–33.* URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/72_2023/72_2023.pdf#page=27 (дата звернення 01.12.2024).
5. Басараб О. Т., Бомбергер І. Л. Історія держави і права України та зарубіжних країн : навчальний посібник. *Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. 237 с.*
6. Дорош М. Держава та право України в період української козацько-гетьманської держави. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law, 25, 2020. С. 144–148.* URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/279> (дата звернення 01.12.2024).
7. Сухонос В. В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія. Суми : Університетська книга, 2013. 318 с.

REFERENCES:

1. Myronenko, P.V. (2014). *Forma pravlinnia: politychni transformatsii na zlami stolit [Form of Government: Political Transformations at the Turn of Centuries]: Monograph.* VTs "Akademiia". 220 p. [in Ukrainian].
2. Sukhonos, V.V. (2010). *Monarkhiia yak derzhavna forma: istoryko-teoretychnyi ta konstytutsiino-pravovyi aspekty [Monarchy as a State Form: Historical-Theoretical and Constitutional-Legal Aspects]: Monograph.* Sumy: Vydavnycho-vyrobnyche pidpriemstvo "Mriia-1" 368 p. [in Ukrainian].
3. Oliinyk, V.S. (2022). *Deiaki problemy klasyfikatsii vydiv respublikanskoï formy pravlinnia [Some Issues of Classification of Republican Forms of Government]. Materials of the II International Scientific-Practical Conference (Chernihiv, November 4, 2022).* Akademiia Derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby. Chernihiv: Akademiia DPtS. P. 174–178 [in Ukrainian].
4. Panforova, M.A. (2023). *Orhanizatsiia derzhavnoi vlady v Ukraini: istoryko-pravovyi analiz [Organization of State Power in Ukraine: Historical-Legal Analysis]. Aktualni problemy polityky.* P. 27–33. Available at: http://app.nuoua.od.ua/archive/72_2023/72_2023.pdf#page=27 (accessed on December 16, 2024) [in Ukrainian].
5. Basarab, O.T., Bomberher, I.L. (2021). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy ta zarubizhnykh krain [History of State and Law of Ukraine and Foreign Countries]: Textbook.* Khmelnytskyi: Vydavnytstvo NADPSU. 237 p. [in Ukrainian].
6. Dorosh, M. (2020). *Derzhava ta pravo Ukrainy v period ukrainskoi kozatsko-hetmanskoï derzhavy [State and Law of Ukraine During the Period of the Ukrainian Cossack-Hetman State]. Scientific Notes of Lviv University of Business and Law, 25, p. 144–148.* Available at: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/279> (accessed on December 16, 2024) [in Ukrainian].
7. Sukhonos, V.V. (2013). *Instytut hlavy derzhavy v umovakh respubliky: konstytutsiino-pravovyi ta istoryko-teoretychnyi aspekty [Institution of the Head of State in a Republic: Constitutional-Legal and Historical-Theoretical Aspects]: Monograph.* Sumy: Universytetska knyha. 318 p. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 18.12.2024
The article was received 18 December 2024*